

**19. YÜZYIL TÜRK VE ALMAN TOPLUMLARINDA SOSYAL
BELİRLEMECİLİĞE KISA BİR BAKIŞ**

Tuncer KÜÇÜKBATIR*

ÖZET

19. yüzyılda Avrupa toplumlarında sanayi alanında görülen yenileşme hareketleri, çağın düşünce alanında kaydettiği yeni oluşumlarla orantılı olarak tüm dünyayı ve toplumları etkilemiştir. Bu etkileşim toplumsal yapıya bağlı olarak gelişiminde ve yayılmasında birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu ortak etkileşim süreci toplumları, dış dünyayla bir polemige ve bir çatışmaya sürüklemiştir. Bu sorunsal sürtüşmeden ise sosyal yanı ağır basan bir *Belirlemecilik*'ten söz etmek yerinde ve kaçınılmaz olacaktır. Çalışmamızda sosyolojik bir yaklaşımla çağın insan figürlerinin sosyal toplumda özgün istekleri, yani sosyal belirlemeleri incelenmiştir.

ABSTRACT

In 19. Century in european countries in the range of the industrie developed reform-joyful movements have, proportionally the new developments, which the epoch in its thought world experienced, which impresses whole world and other countries. This Korelation in its development and continuation bring along many problems with itself, due to the social structure.

That common effect process brought the societies to a polemik and Konflikt with the external world. In such a problematic conflict cannot be avoided, if one speaks of a determination, whose social side seems important.

In our work became the personal will, i.e. social determinationen of the figures of the time, with a sociological regard works on.

Eskiden yeni bir olguya geçişte, bu olguyla uyumlu bir yaşam sürdürmesi istenen her toplumda bir kavga, bir sürtüşme ve bir bocalama devresi olmuştur. Bu durum, hangi konuda olursa olsun, yeni olgusunun gelişim süresinin vazgeçilmez sosyal bir boyutudur. Her *eski* sorgulamaya alındığı gibi, her *yeni* de sorgulanarak değerlendirilir. Bu açıdan Türk toplumunun 19. Yüzyılda yaşadığı ve 20. Yüzyılın ilk yarısına kadar sürdürdüğü *yenileşme* çabaları, toplumun kitle bilinciyle, yaşam düşünceleriyle, sosyal çevreyle ve mizacıyla ilgili bir oluşumdur. Modern romanın çağı ve toplumu yansıtacağı ilkesinden hareket eden dönemin yazarları da, yukarıda saydığımız unsurları eserlerine yansıtarak, halkla, halkın beğeniyle

* Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Almanca Eğitimi Öğretim Üyesi.

örtüşmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda 19. Yüzyılın Türk ve Alman yazarların halkla ne kadar örtüşebildiklerini tespit edebilmek için, Yakup Kadri ve Hermann Broch'un yapıtlarına eğilmek bizi yeteri kadar aydınlayabilecektir.

Çok iyi bir gözlemcilik yeteneğine sahip olan Yakup Kadri yazılarını Türk toplumunun Tanzimat'tan bu yana geçirdiği siyasal ve toplumsal evrelerini, birbirini *tarihsel yönden tamamlayan bir roman zinciri* oluşturmuştur.¹ Keza Hermann Broch da, sırasıyla II. Wilhelm monarşisini, 1. Dünya Savaşı'nı ve onun akabinde gelen Hitler dönemini bilhassa ilk romanı olan *Uyurgezerler*'de (*Die Schlafwandler*) kronolojik bir sıraya göre işlemiştir.

İnceleme alanımıza aldığımız eserlerde de görülebileceği gibi, her iki yazar da eserlerinde çağın ve toplumun panoramasını verirken, usta bir gözlemcilik ve keskin bir anlatım tarzını yakalamışlardır. Hem Broch'un ve hem de Yakup Kadri'nin bu sanat yönü, çok doğurgan, yaşamın her kesitinden ürün vermeyi sağlayan birer yazar ve gözlemci olmalarını sağlamıştır. Bu açıdan yazarların dönemin Türk ve Alman toplumları hakkında detaylı bilgileri yine kendi kalem ürünlerinde bulabileceğimiz bir gerçektir.

Çağın sosyo-kültürel ve tarihsel devinimi gereği tüm Batılı toplumlarda ve Rusya'da da bazı ortak sorun odaklarını toplumsal düzeyde yakalamak şansına sahip olmaktayız. Tanzimat'tan itibaren Türk toplumunun başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkeleriyle olan siyasal ve sosyal ilişkiler, Avrupa düşünce yapısının toplumumuzda da yankı bulmasına ve sıkı bir etkileşimine zemin hazırlamıştır. Bu nedenle J.J.Roussou'nun Türk ve Rus yazarlarına etkisi kadar, G. Flaubert'in de Türk yazarlarına (özellikle Yakup Kadri'ye) roman malzemesi açısından sosyal düzende etkisi olmuştur. Örneğin, Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* adlı romanı, bir *Madam Bovary* yapıtının etkileşim ağının ürünü olduğu söylenebilir.² Bu etkileşimde düşünce bazındaki gelişmeler, çağın gereksinimlerine orantılı olarak diğer yaşamsal kesitlere yansır. Bu bağlamda yazın ürünlerini, bir çağın veya toplumun yansıması olarak görebiliriz.

Bu ortak etkileşim süreci toplumları eserlere yansıttığı şekliyle, bir yandan kendi içlerinde gelişen, diğer yandan çevre faktörüyle, yani dış dünyayla bir polemige ve bir çatışmaya sürüklemiştir. Bu sorunsal sürüşmeden ise sosyal yanı ağır basan bir *Belirmecilik*'ten söz etmek yerinde ve kaçınılmaz olacaktır. Bizim eserlerde *Toplumsal Belirmecilik* diye açıklamaya çalıştığımız bu yönlendirici ve yapıcı güç, direkt olarak toplumun kitlesel istençlerinden kaynaklanmaktadır. Bireyin altında özgün esaret yaşadığı bu tür yaptırımlar, onun çevresine ve dış dünyasına olduğu kadar, iç dünyasına da düşmanca bir tavır almasına sürüklemiştir. Bu gerilimli ve problematik kapanma, bireyi toplum karşısında sorgulamaya zorlamış ve kesin yargı önünde çaresizliğini, sessiz kalmış protestolar arkasına saklamıştır. Bireyi şekillendiren,

¹ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 2*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1987, s.133

² Kudret, Age., s.149

yaşamın her evresinde onu yaptırımla baş başa bırakan bu *Belirlemeci güç bir bütünün* (das Ganze), toplumsal bir yaptırımın yankısından başka bir şey değildir.

H. Broch'un *Uyurgezerler* trilojisinin birinci bölümünün erkek kahramanı Joachim von Pasenow'un içine düştüğü düşünce çatışmasının da asıl nedeni sözünü ettiğimiz devrin sosyal belirlemeci yönünün insan üzerindeki yaptırım gücüdür. Pasenow'un kendisiyle ve toplumun kitlesel yaptırım gücüyle karşı karşıya kaldığı bu çıkmazı, ılımlı hale getirebilecek tek olgu *zaman* gibi görünmektedir. Meslekten asker olan Pasenow, ailesinin kendisi için statülerine uygun gördükleri için evlenmesini şart koştukları zengin çiftçi kızı Elisabeth ile, bir barda tanışarak gerçek aşk duygularıyla bağlandığı Bar kızı Ruzena arasında bir tercih yapma zorunda bırakılır. Joachim, özlemine duyduğu sivil yaşantısının temsilcisi olarak gördüğü Ruzena ile katı, aristokrat bir yaşamın temsilcisi Elisabeth arasında kararsızlık yaşar. Ancak son kararı, belirlemeci pozisyonundaki çağın geleneksel tavrı belirler: Joachim, Elisabeth'le evlenmek zorunda kalır ve zamanla bu kararın doğruluğuna kendisi de inanır. Hatta, zaman olgusunun ne kuvvetli bir etkiye sahip olduğuna, tüm duyguları ne denli bir güçle değiştirebildiğine kendi de hayret eder. Ancak, yine de olması gerekenin gerçekleşmesinin kaçınılmazlığı, onu sosyal belirlemecilik karşısında yenilgiye uğratar.

Dönemin toplumsal değer yargılarının bu denli yaptırıcı güçte olması bireyi, özgün yargılarından uzaklaştırmaya yetmektedir. Özgün dünyanın yargı gücüyle, toplumsal dünyanın kitlesel bilincinin yargı gücü arasında baş gösteren bu çatışmanın, belki de yeni sosyal yapılanmalara dönük ilk atılımlar olduğuna bu tür yazın yapıtlarında tanık oluyoruz.

19. yüzyılın yine etik değerlerin, toplum üzerindeki yaptırıcı etkisi insanı özgün istemlerinin, döneminin değişime yatkın yeniliklerinin tavırlarının sarsılmasına yol açmıştır. Bunun da daha sonraki dönemlerde *gelenekçilerle-hürdüşünürler* arasında bir sürtüşme başlatacağı açıktır. Nitekim böyle de olmuştur. Effi'nin toplumsal belirlemecilik karşısındaki yenilmişlik tavrını, Flaubert'in Emma'sında da her ne kadar görmekte isek de, yanlış olan, ahlak değerlerini işlemez kılan tutumundan sonuna kadar vazgeçmez. Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* romanında ise, *eski*'nin temsilcileri olan Naim Efendi ve *Konak* konusunda Faik Bey ile Seniha yeninin yeni temsilcileri olarak karşımıza çıkarlar. Bu çıkış, her iki kahramanın sergilediği Avrupalı yaşam tarzıyla kendini gösterir. Çünkü Effi'deki havailik, Seniha'da da vardır. Bu tutum devrin yaşamının vazgeçilmez bir gereksinimidir. Seniha'nın şu ifadeleri bu yargıyı destekler niteliktedir:

“Hayır! Büyükbaba, ben o kadar basit ruhlu bir kız değilim! Çok okudum; çok öğrendim; çok düşündüm, çok tahlil ettim. Biliyorum ki, hayat denilen şey, içinde doğup büyüdüğüm bu hapishanenin dışında, gürültülü, geniş, aydınlık, acaip, hazin, neşeli, düz; yılankavi, inişli yokuşlu, bitmez tükenmez bir sahadır. Orada bin türlü sesler işitiyorum; bu sesler her biri başka tarzda, bir başka lisanda bana ‘gel’ diyor.” (K.K. s. 122)

Effi'nin yaşamının ve hastalığının son dönemlerinde, yaşama veda edercesine annesiyle yaptığı konuşma, onun yenilmişliği kabul ettiğini göstermektedir:

*“Hayır, Hayır, biraz içimi dökmek beni heyecanlandırmaz,
sakinleştirir. Sana şunu söylemek istiyordum. Tanrıyla ve
insanlarla barışık ölüyorum, onunla da barıştım.”*³

Yakup Kadri'nin *Kıralık Konak*'tan başka, aynı sorun odaklı eserlerinden *Nur Baba*, *Hüküm Gecesi*, *Sodom ve Gomore*, *Hep O Şarkı* ve *Yaban*'da, devrin toplumsal yaptırım gücünü ve toplumsal yapılanmaların bireyi içine aldığı belirleyici faktörünü açıkça görmekteyiz.

19. yüzyılda eski-yeni arasındaki kavga, kuşaklar arasında da sürüp gitmektedir. Eserlerde karşımıza çıkan *eski*'nin temsilcileri yaşlı kahramanlar, genç kuşaklarla, yaşam tarzı, evlilik, yenilik, değişim gibi devrin yeni olguları ile ilgili giriştikleri polemik tarzlı konuşmalarda bu sürtüşme gözler önüne serpilir. Naim Efendi ile Seniha arasındaki tartışmaların temelinde *yeni*'nin yanındaki yeni kuşak ile *eski*'nin yanındaki gelenekçi kesimin tavırlarının sergilenmesi yatar. Seniha ne demişti bir gün:

*“Siz zannediyor musunuz ki, ben ömrümün sonuna kadar
böyle bir evde kalacağım? Böyle bir memlekette, etrafımda
böyle bir halkla?”* (K.K. s. 244).

Toplumlarından, çevrelerinden kopan insanın ruh halini yansıtır bu sözler. Seniha kaba çizgileriyle paranın ve zevkin ardında tükenen biri olarak görünebilir. Oysa o da arayışların sürüklediği, toplum koşullarının biçimlendirdiği bir insandır.

Sosyal belirmeciliğin kendine en fazla zemin bulduğu alan, toplumsal gelişmelerde ve değişim kesitlerinde birey-toplum arasındaki etkileşimin bireyin aleyhinde sonuçlanmasıyla gerçekleşen çatışma ortamlarıdır. Bu gerilimli ortam bireyi bir içsel denetime zorlar. Bireyin düşünce dünyasındaki yargılama eylemi, kitlesel yargılama eylemiyle çatışyorsa, başkaldırı veya yenilgi şeklinde ikilemli bir yol ayrımına düşülecektir.

-Joachim'in düelloda öldürülen kardeşi- Helmuth von Pasenow'un, *Effi Briest*'deki Innstetten'in ve Charles Bovary'nin tutumları bundan başkası olmamıştır. Bu figürler de toplumun koymuş olduğu değer yargılarının zorunlu yaptırımları altında yeni bir tavır almak zorunda kalmışlardır. Yenilikçi anlayışın temsilcisi olması açısından Bay Karenin'in sergilediği, uyumlu tavır, Helmuth'un aksine düelloyu seçmemesi, ritmik bir göstergedir. Aynı sineye çekilmiş hıçkırıkların, uyumlu ve uysal dışa vurumunun farklı bir boyutunu ise Flaubert'in *M. Bovary*'sinde görmekteyiz. Bu *uyumluluk*, kahramanın gelenekçi anlayışla yanyanalığını, Helmuth ve Innstetten'in tavırları ise geleneklerle içiçeliğini sergiler. Düelloyu red, yeni bir başkaldırıdır. Uyumlu, toleranslı kadının sosyal haklarının ve yapısal katılımının bilincine sahip olma, bu yeni başkaldırıların, sosyal belirmeciliğe karşı oluşturduğu bir göstergedir.

³ T.Fontane, “*Effi Briest*”, Wilhelm Goldmann Verlag, München 1984, s.274

Helmuth, aile şerefini korumak için düelloya girmiştir. Innstetten de aldatıldığı ve dolandırıldığı düşüncesindedir. Toplumsal değer yargılarının yönlendirdiği ve belirlediği kaçınılmaz bir tutum içinde kendini zorunlu olarak bulur. Bu yüzden ailenin şerefi için düelloya zorla sürüklenir. Çünkü olması gereken davranış, *bütünün* istenci doğrultusunda olması gereken davranıştır; ona göre. Bu da devrin ahlak değerlerinin bir zorunluluğudur, toplumsal belirlemeciliğin bir yansımasıdır.

Tek teselli *zaman* olgusudur, fakat bu olgu da ahlak değerleri karşısında bazen yetersiz kalmıştır. Oysa Effi'yi sadakatsizliğe zorlayan psikolojik değişimler Innstetten'in bir özeleştirisiyle ılımlı hale sokabilirdi de. Çünkü Innstetten bu özeleştiriyi kendinde zorlamayla yapmaya çalışır ve arkadaşı Wüllersdorf da bu bağlamda olumlu ve takviyeli bir tutum sergiler. Ama ne var ki *sosyal belirlemeciliğin* yaptırım ağı bu yeni ılımlı tavırları dönemin kitlesel diliyle bozmaya yeter. Innstetten'in iş hayatıyla, evlilik yaşamı arasındaki dengesizlik, onun eğitici, üstün rol oynayıcı, disiplinli ve belirleyici tavrı, Effi üzerindeki olumsuz davranışlara zemin hazırlamıştır.

Effi'de ortaya çıkan bu patolojik ruh hali, Innstetten'in disiplinli ve Effi üzerinde kurmaya çalıştığı baskıcı tutumun bir sonucudur. Bu da iş yaşamındaki kocanın, evlilik yaşamında da bu hırslı tutumunu sergilemesinden ileri gelmektedir. Innstetten'in bu tutumu, arkadaşı Crampas'ın Effi ile olan konuşmalarındaki ifadelerinde de açıklığa kavuşmaktadır. Crampas'ın gözünde Innstetten, terbiye edici, disiplinli, öğretici bir karaktere sahiptir. Hatta O'nun özelliği kendisi evde bulunmadığı zamanlar bile, bir hayalet uydurmasıyla devam etmektedir. Bir anlamda Innstetten'in sosyal bir vasfının olması gereği böylesi bir kurmacaya girmiş olması da, onun mevkisinin zorunluğu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü ona göre bu kaymakam, ve özellikle bakanlıkta şerefli bir göreve namzet bir kaymakamın bu tür ayırıcı niteliklere sahip olması kaçınılmazdır. Bu niteliklerin kendisini diğerlerinden farklı kılacağı düşüncesine sahiptir. Şu ifadeler de bu düşüncelyi doğrular niteliktedir:

“Innstetten'in öyle sıradan olmadan bir evde oturmak için hortlağı öne sürmesinin bir sakıncası olmayabilirdi, bu onun herkesten farklı olma eğilimine uygundu.”⁴

19. yüzyılın sosyal belirlemeci yönü, aynı zamanda bireyin belirleyici ve baskıcı yönünün bir göstergesidir. Bu bağlamda devrin kadınının psikolojik ruh değişimine eğilimli olması rastlantı değildir. Effi'nin yalnızlık duvarlarının arasında geçirdiği korku dolu yaşamı, bu baskı ve belirlemeci tesirin kadın üzerinde ne denli yoğunluk kazandığının bir göstergesidir.

Bireyler üzerinde belirleyici, zorlayıcı bir rol oynamaya bunaltıcı yaptırımlara koşut olarak bir bireysel veya kitlesel başkaldırdan söz etmek kaçınılmaz olacaktır. Yazar, yapıtlarındaki kadının kuraldışı ilişkilere girmesinin bu anlamda önemli bir başkaldırısının nedeni olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bireyin ahlak değerleriyle, yeni olarak ortaya çıkan olgular arasındaki seçme bocalaması da yine bu

⁴ Fontane, age., s.125

belirlemeci yönün yaptırım ve baskıcı gücüne işaret eder. Ne de olsa sosyal bir varlık olarak insan tek yaşam biçiminden, değişik yaşam biçimine bir eğilim duyacaktır. Çünkü tek oluşu veya olamayışının kendi elinde olmaması bir yönüyle sosyal oluşuyla, diğer yönüyle vicdanıyla ortak yaşamıyla açıklanabilmektedir.

Kaybolup gitmekte olan değer biçimlerine bağlı, yani gericilik ve tutuculuğun ağır bastığı bir dünyadan gelen, değişen, fabrikalar ve demir yollarının hüküm sürdüğü yepyeni bir dünya karşısında bocalayan Joachim von Pasenow, evlilik tercihi konusunda ise *olması gereken* davranışa yenik düşmüştür ve bunu zamanla daha iyi kavrayacaktır.

Yakup Kadri'nin eserlerinde figürleri belirleyen etmenlerin başında, realist yazın tarzı gereği *çevre ve kalıtsal öğeler* gelmektedir. *Kıralık Konak*'taki Seniha, tıpkı *Madam Bovary*'nin Emma'sı gibi okuduğu kitapların etkisiyle, içinde yaşadığı çevreyi beğenmez. Başka yerleri özler, kendisinden daha çirkin bulduğu halde mutluluğa ulaşmış kadınları kıskanır, iç sıkıntısına kapılır, bunun sonucu olarak sinir hastalığına yakalanır. İşte 19. Yüzyılın bu vazgeçilmez gerçekçi belirleme faktörleri yeni bir yaşam yaklaşımıyla gözlemcinin, diğer bir ifadeyle yazarın deney ve araştırma yönteminin en kuvvetli unsuru olmuştur.

Türk edebiyatının Fecr-i Ati dönemi yazarlarında da aynı öğeleri görmek olanaklıdır. Fecr-i Ati'nin dışında kalan yazarlardan Mehmet. Rauf ve Refik Halit Karay'ın bu bağlamda keskin gözlemci ruhlarıyla, insanı *çevrenin ve kalıtımın* bir ürünü olarak değerlendirmelerine tanık oluruz. Böylece gerek mizaçları ve gerekse yaşadıkları devrin toplumsal belirlemeci yönü, siyasi ve sosyal koşulları yüzünden, çoğunlukla ferdi duygulara ve hayallere yer veren Fecr-i Ati şairlerinde *aşk, doğa ve aile hayatı* başlıca temaları oluşturur. Romanlarındaki kahramanları da K. Akyüz'ün ifadesiyle:

Daima mizaçlarının ve sosyal çevrelerinin birer ortak ürünü olarak ele alan, onların psikolojik kişiliklerini irsiyet şartlarına ve sosyolojik kişiliklerini de içinde yetiştikleri sosyal şartlara göre değerlendiren romancı, bu metodu ile olduğu kadar, realiteyi hem iyi, hem de kötü yönleri ile ve olduğu gibi vermek durumunda büyük bir titizliği...⁵

göstermekle karşı karşıyadır.

Toplumsal belirlemeciliğin bir uzantısı olarak 19. Yüzyılda yazına da yansımış şekliyle *sosyal çevre ve kalıtım* insan faktörü üzerinde kayda değer bir yönlendirme eylemine sahiptir. Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah*'ında Ahmet Cemil'i zoraki belirleyen sosyal faktör, Yakup Kadri'nin *Kıralık Konak*'ındaki Seniha'yı da çemberine almıştır. Y. Kadri'nin yine aynı eserindeki Seniha, yine aynı dönemin toplumsal yaptırımlarının kadın olgusu üzerindeki yaptırıcı ve belirleyici baskısı şeklinde belirlenen bir kişilik olarak ortaya çıkmaktadır. Y. Kadri'nin bu romanında Seniha, dönemin toplumsal yönlendirmesi ve baskısı sonucu, bastırılmış kadınsı duyguların bozuk ruhsal

⁵ Kenan Akyüz, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri", İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1990, s.143

yapılanmalara yol açacak şekilde, çarpık ilişkilerinin bir kurbanı olmuştur. Selim İleri, Çağdaşlık Sorunları adlı eserinde Seniha'nın kişiliğini şöyle irdeler:

“Seniha, bir bakıma, Türk romanında ilk bireyselleşme sayılabilir. Halit Ziya'nın kişisel istemleri çerçevesinde, iyiyle kötü arasında gezinirken ve toplumsal olgulardan yararlanmazken, Yakup Kadri, Seniha'yı toplumsal istemin yönetimine terketmiş...Aşk-ı Memnu'daki Bihter'i var eden, temelde, kişiliğinin yönsemeleridir...Oysa Seniha'nın iç kargaşasını hazırlayan başlıca etken, içinde yaşadığı topluluk, o topluluğun yaşama biçimi, hayata bakış tarzı...”⁶

Toplumun yaptırım gücünün insanın yaşamını tümünden etkilediği yazarın tavrıyla da açıktır. Bu yaptırım kılıcı, duygusal kararlardan, şekilsel kesitlere ve mizaha, giyime, eğlenceye kadar uzanır. *Yeni giyim tarzıyla* (redingot devri), *bütünün* (das Ganze) alay etmesi, hakarete kadar bu alaycı tavrı taşıması yine bu bütünü oluşturan toplumun belirleyici yönüne işaret eder:

“Sonra redingot devri geldi ve redingotu içinden yarı uşak, yarı kapıkulu, riyakar, adi bir nesil türedi.” (K.K. s. 21)

Sevgi duygusuyla gönül birlikteliği kuran kahramanlar ait oldukları çevrenin gereği bu birlikteliği gericiliğe armağan edip, kendilerine ait dünyada kurulu olan çevrelerine dönmeyi, tanrısal bir buyruk gibi sorumlulukla seçmek durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum o devrin insanının etkisinde kaldığı değer yargıları, anlayışlar bütünü, yaptırımlar, duygular, inanışlar, vb. gibi belirlemeci sosyo-kültürel unsurların bir sonucudur. *Siyasal zorbalığın giderek arttığı bir devirde, her yazarın eserlerinde devrin 'tahripkar ruhu'nu aydınlatma ve insancıl bir toplum için savaşıma görevini üstlenmelidir* düşüncesinden yola çıkan H. Broch, bu savını *Uyurgezerler* romanında gerçekleştirmeye çalıştığını iddia eder (Bkz. *Schlafw.* romanının giriş bölümü). Bu romanda yazar yukarıda adı geçen belirlemeci unsurların sosyal çevrede somutlaştırarak *Elisabeth* ve *Ruzena* gibi, biri aristokrat sınıfı mensubu, diğeri ise gece hayatının kadını tiplerini ait oldukları ortama sürüklemeye zorunlu kılar. Çevrenin tesiriyle belirginleşen bu sürüklenme, Elisabeth'i Joachim von Pasenow'la evlenerek bir *Happy End*'e, Ruzena'yı ise intihara sürükler.

Devrin merkezi temalarından olan *aşk* ve *evlilik* eksenli yapıtlarda sevgi anlayışı kendi bütünlüğünde ayrı bir özellik gösterir. Joachim von Pasenow'un sevgilisi konsomatris Ruzena'ya duyduğu bedensel, nişanlısı Elisabeth'e duyduğu utopik aşktır. Hem üslup özellikleri, hem de iki kadın arasında kalan erkek temeli üzerine oturan konu çatisıyla *Pasenow* romanı (*Uyurgezerler* Trilojisinin birinci romanı), Fontane'nin romanlarını çağırıştırır.

Gerçek ile gerçek olmayan arasındaki sınırı yeteri kadar çizemeyen Joachim'in üzerinde eserin ilk sayfalarından başlamak üzere özellikle babası tarafından Elisabeth'le evlenmesi konusunda belirleyici bir baskı vardır. Ancak roman Joachim'in içine

⁶ Selim İleri, “Çağdaşlık Sorunları”, 1978, (bkz. Kiralık Konak, s.242-43)

düştüğü tercih sıkıntısından çok iki kadın figürden bahseder. Denilebilir ki, tüm yenilik hareketlerinin belki de büyük bir kısmı kadına yöneliktir. Kadının konumunun yeniden sorgulanması ve pratikteki ihtiyaçlara bağlı olarak iş yaşamında önemli bir rol almasıyla üretken bir duruma gelmiştir.

Sosyal hareketliliğe bağlı olarak, toplumdaki tüm değer yargıları da birtakım revizyonları kaçınılmaz kılmıştır. Değişimin olduğu yerde, yenilenmenin olacağı su götürmez bir gerçektir. Bununla ilgili olarak kabuk değiştirme eylemleri gibi *evlilik* kurumunda da kadının ruhsal olarak değişime meyilli olması nedeniyle belli revizyonizm hareketleri görülür. Tüm bu gelişmeler iki yönde cereyan eder: Ahlakçı, mutlakiyetçi olanların tutum ve davranışları ile yenilikçi yanlısı kişilerin tutum ve davranışları. Buna bağlı olarak *sevgi* anlayışı da belli çizgilerde yeni yorumlamalara yol açar.

Toplumsal belirlemeciliğin bir sorunu olarak hem kadın hem de erkek, yaşamsal gereksinimlerin bir uzantısı olarak özgün istençlerinde bir daralma ve sınırlandırma ile karşı karşıyadırlar. Bunu yıkmak ise büyük bedellerin kaçınılmazlığına da ortam hazırlar. Bu noktada *her şeye rağmen* parolası çağın sevgi anlayışındaki yaklaşımın bir göstergedir. Her ne kadar sözü edilen bu sevgi anlayışı dışa bağımlı ise de, bu bağımlılık yer yer çatlak vermektedir. Bedeller ölüme davetiye çıkarsa da. Çünkü dışa bağımlı olma, kendini gösterememe ve sesini duyuramamanın neden olduğu duygusal yığılım ölümlerle sonuçlanabilecek bir dışavurumun hazırlayıcısı da olabilmektedir. Broch'un bütün yapıtları, *intihar* ederek yaşamlarına son veren figürlerin kendine kıyım örnekleriyle doludur.⁷

Bu bağlamda bireyin *seçim* hakkının toplumsal yönüne değinmeden geçmek doğru olmayacaktır. Belirlemeci güçler arasındaki çatışma bu çizgide de önemli alan oluşturur. Birey değişime koşut olarak ya kendi özgün istençleri doğrultusunda yaşamını belirleyecek, ya da bütünü koymuş olduğu tabular, saplantılar yönünde bu faaliyetlerini gerçekleştirmek zorundadır. Burada bir çatışma söz konusudur. Evlilik olayında da bu seçim hakkı yukarıda belirttiğimiz gibi ortadan kalkar, ya da silikleşirse; belirleyici faktöre yönelik bir başkaldırı kaçınılmaz olacaktır.

İşte bu konumda varılabilecek son nokta *intihardır* (Selbstmord). Çünkü bireyin kendini gerçekleştirmesi, özgün değerlerle de orantılıdır. Bunlar arasında gurur, mevkî, ün, şeref... gibi değerler yer almaktadır. İstenmeyen evliliklerde gurur olayı ön plana çıkar. Zorlama yoluyla evlilik, kimlik silinmesine ve bireyin ortadan kalkmasına yol açar ki, bu doğrultuda kendini bastırmanın bedeli, intihar ve ölümdür. Silik bir kimlikle yaşamın karşı konulmaz duygusu devrin insanının evlilik olayında seçtiği, toplum ölçütlerinin de bir göstergesidir. Çoğunluğun belirlediği bir değerler sisteminde birey yok gibidir.

KAYNAKLAR

⁷ Gertrude Durusoy, "Die Freitodproblematik im epischen Werk H.Brochs", Ege Üni. Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1982, s.6

- AKI, Niyazi,(1960): “Y. K. Karaosmanoğlu”, İstanbul.
- AKYÜZ, Kenan, (1990): “Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri”, İstanbul. İnkılap Kitabevi.
- AYTAÇ, Gürsel, (1997): “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi”, Ankara. Gündoğan Yay.
- _____, (1990): “Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler”, Ankara. Gündoğan Yay.
- DURUSOY, Gertrude, (1982): “Die Freitodproblematik im epischen Werk H. Brochs”, İzmir. Ege Üni. Edebiyat Fak. Yay. No:15.
- FLAUBERT, Gustave, (1982): “Madam Bovary”, (Çev. Nurullah Ataç- S. Esat Siyavuşgil), İstanbul. Remzi Kitapevi.
- FONTANE, T. “Effi Briest”, Wilhelm Goldmann Verlag, München 1984
- İLERİ, Selim, (1978): “Çağdaşlık Sorunları”, İstanbul.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri (1996), “Kiralık Konak”, 15.Baskı, İstanbul. İletişim Yayınları
- KUDRET, Cevdet, (1987): “Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman”, cilt 2, İstanbul.
- LÜTZELER, P. Michael, (1986): “Hermann Broch”, Frankfurt am Main. Suhrkamp Verlag.